

УДК 371.036:792.01

Н.В.Середа

ЕЛЕМЕНТИ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями.

Професія викладача – одна з тих надзвичайних професій, у яких особистість педагога, його досвід, характер, світогляд є інструментами професійної діяльності. „Я - інструмент свій”, - казав про сутність власної професії видатний російський актор Михайло Чехов. Ці слова повною мірою можна віднести й до професії педагога.

Театральна та педагогічна діяльність подібні за метою (вплив на людину та створення переживання); за змістом (комунікативні творчі процеси); за інструментарієм, засобами (психофізична природа актора та педагога). Як для актора, так і для педагога головною умовою для розкриття здібностей та можливостей є публічність. Педагог виходить один на один з аудиторією, впливає на розум і серце своїх вихованців усіма психофізичними засобами, торкаючись думок, почуттів, волі, уяви та пам'яті слухачів. Заразливність, чарівність, переконливість – це ті якості, без яких не може обійтись ані справжній актор, ані справжній педагог. Серед спільних рис, що зближують педагогічну та акторсько-режисерську діяльність, можна також назвати: взаємодію найрізноманітніших індивідуальностей, колективність творчої діяльності, регламентованість у часі, узгодженість переживань почуттів актора й глядача, педагога та учня.

Але є й принципові відмінності. Життя на сцені проходить у іншому шарі буття порівняно зі звичайним життям (сцена, декорації, костюми тощо). Діяльність педагога відбувається в межах реально існуючого та актуального світу. Якщо є актор, то поряд завжди є публіка, що очікує на маску, образ. Якщо є педагог, то поряд завжди є реальні люди з реальними проблемами, які очікують на довірчий обмін думками та почуттями. Як для актора, так і для педагога важливий складник його образу – перевтілення. Але для викладача це не стільки гра у будь-кого, скільки здатність тимчасово бути кимсь, причому бути насправді. Педагог, на відміну від актора, „витримує більші емоційні навантаження, оскільки він через специфічні особливості професії повинен протягом дня „грати” декілька занять-спектаклів без жодної репетиції, будучи водночас „режисером-актором” в умовах відкритого режисерського дійства-заняття” [4, с. 16]. Спілкування актора з аудиторією здебільшого тяжіє до монологу (передбачається лише внутрішній діалог), робота педагога з вихованцями неможлива поза межами діалогу. Імпровізація актора припускає в момент підготовки спектаклю та малою мірою під час нього (якщо, звичайно, це не спектакль-імпровізація, як, наприклад, „Принцеса Турандот”). Імпровізації педагога не тільки припустимі, але й необхідні, незалежно від предмета, що викладає педагог. Іншими є й межі творчості. Гарні актори під час гри на сцені „забувають” про глядача, зосереджуються на спілкуванні з партнером по сцені. Якщо вчитель „забуде” про учня, відбувається взаємне відчуження. Чим краще відчуває педагог студентів, тим кращими є результати його професійної діяльності. Актору завжди допомагають драматург, режисер, гример, суфлер тощо. Театральні засоби впливу складні: сцена, світло, декорації, голоси за сценою. У спектаклі вони „диктують” акторові перебіг подій, складають з ним ансамбль. Педагог, як правило, користується досить скромним „реквізитом”. Він залишається один на один з аудиторією, у нього немає помічників, хоча об'єктивно він є учасником ансамблю викладацького колективу. Актори колективно відповідають за результати своєї діяльності (провал чи тріумф спектаклю). Натомість, педагог має власну особисту відповідальність за провальне або вдале заняття. До того ж наслідки його помилок

більш драматичні, ніж результати акторських невдач [1].

Перш ніж вчити творчості, педагогові треба самому зрозуміти та відчувати, що таке творчий стан, де ховаються власні творчі ресурси, як їх відкривати та поповнювати і які можуть бути результати. Однак ідейно проголошені принципи особистісно орієнтованого навчання, діалогової взаємодії зі студентом, принципи навчання, побудовані на розвитку творчого, а не репродуктивного засвоєння знань досі не розроблені як практичний інструмент педагога.

Аналіз останніх наукових публікацій та досліджень. Пошуки педагогів-теоретиків та практиків привели до усвідомлення ефективності та необхідності використання у процесі педагогічної діяльності викладача досвіду театральної педагогіки, що теоретично та практично охоплює основні аспекти гри, творчого процесу та продуктивної взаємодії.

Сьогодні стає очевидною суперечність між соціальними запитами суспільства, зростаючою потребою у викладачах, що володіють педагогічною майстерністю, та теоретичною нерозробленістю проблеми, недостатнім методологічним забезпеченням процесу навчання майбутніх викладачів педагогічній техніці. Ця суперечність може бути розв'язана через створення теоретичної моделі навчання педагогічній майстерності, в основу якої покладено досвід акторської підготовки, ідеї вітчизняних діячів театрального та риторичного мистецтва, психолого-педагогічні принципи вербального та невербального спілкування. Останніми роками при підготовці педагогічних кадрів все ширше використовуються елементи театральної педагогіки, оскільки в ній не тільки розроблені принципи розвитку творчого потенціалу особистості актора, але й сфокусовано майстерність перевтілення та міжособистісної взаємодії.

Вітчизняна театральна педагогіка протягом XIX-XX століть керувалась ідеєю формування актора-гуманіста, що володіє довершеною технікою впливу на глядача. При цьому в основі театральної техніки, що сприяє формуванню образу діючого на сцені персонажа, було закладено внутрішні відповідності, духовний аналог актора й ролі, які забезпечують адекватність дії, емоційність та виразність акторської гри. Засвоєння досвіду театральної педагогіки, що втілювалась у працях К. Станіславського, В. Немировича-Данченка, М. Чехова, М. Кнебель, Г. Товстоногова, В. Мейєрхольда, А. Ефроса, М. Абалкіна, В. Віленкіна, С. Гіппіус, П. Єршова та інших, у процесі навчання педагогічній майстерності стає одним з актуальних завдань підготовки викладача до роботи в сучасному ВНЗ. Дослідження вчених доводять, що професія актора й педагога споріднені. На подібність та відмінність цих професій вказують Ю. Азаров, М. Волошин, Ю. Львова, Н. Рождественська та інші. Низку спільних для педагогів та акторів навичок виокремлюють Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, Д. Самуйленков, І. Страхов тощо. У працях деяких вчених було здійснено спробу розробити методологію та методику входження театральної педагогіки до практики викладання вищої школи у контексті вирішення проблеми формування педагогічної майстерності. При цьому вивчення проблеми відбувається на рівні виявлення подібностей та відмінностей: а) педагогічної та акторської діяльності; б) структури педагогічної та акторської майстерності; в) педагогічної та акторської техніки; г) низки спеціальних педагогічних здібностей. На перспективності цього напрямку наголошується в підручнику „Педагогічна майстерність” за редакцією І.Зязюна: „Досвід педагогічної діяльності показує, що вчителю недостатньо знань основ наук і методики навчально-виховної роботи. Адже всі його знання і практичні вміння можуть передаватися учням лише завдяки живому й безпосередньому спілкуванню з ними. Для багатьох учителів очевидною є істина: учні часто переносять ставлення до вчителя на предмет, який він викладає. ... Саме ці взаємовідносини, їх мистецькі, моральні, психологічні, технологічні складники не завжди усві-

домлюються педагогами як вартісний засіб удосконалення їхньої педагогічної діяльності. Багато чого тут педагог може запозичити з театральної педагогіки” [2, с.75].

Упровадження техніки театального мистецтва спілкування з глядачем, риторичних прийомів ведення діалогу в практику підготовки майбутніх викладачів до роботи у ВНЗ здійснювалося за декількома напрямками: 1) використання елементів акторської техніки і риторичного мистецтва у навчальному процесі; 2) розроблення науково-методичних основ впровадження театральної педагогіки і педагогічної техніки в процес навчання та виховання; 3) методологія розвитку педагогічної техніки у майбутніх педагогів. Нерозробленими, однак, залишаються теоретичні, науково-методичні основи та методологія адаптивного застосування акторської майстерності у практиці навчання майбутніх викладачів. Відсутність методології навчання призводить до того, що сам вибір елементів акторської техніки та вибір складників технології педагогічної праці має випадковий несистематизований характер, практика підготовки та перепідготовки викладачів у цьому напрямі досі не отримала системного характеру.

Отже, **метою статті** є розгляд основних перспективних напрямів упровадження елементів театральної педагогіки до педагогічної діяльності задля вдосконалення педагогічної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Методологічним підґрунтям акторської майстерності та режисури у професійній діяльності педагога є системи К.С. Станіславського та М.О. Чехова, що розвивались у працях О. Кнебель, П. Єршова, С. Гіппіус, Л. Новицької. Ці системи виникли з мети свідомого оволодіння людиною власним психофізичним апаратом, уміння співвідносити свої дії з діями партнера, бути собою в умовній ситуації, у „запропонованих обставинах”; з мети пізнати природу творчості, її механізмів, з бажання навчитися бути у творчому стані відносно світу.

У своїй основі системи К. Станіславського та М. Чехова є методологією підготовки та реалізації творчого результату. Вивчаючи природу сценічної дії, К. Станіславський систематизував ті елементи творчості, які дозволяють зробити цю дію доцільною, продуктивною в обставинах життя ролі. Універсальність підходу К. Станіславського, який спирається у своїх дослідженнях на природні, психологічні закономірності взаємодії людини з оточуючим світом, дозволяє говорити про те, що ці елементи повинні бути присутні й у процесі педагогічної дії в обставинах навчання.

Педагог повинен мати у своєму арсеналі певні акторські здібності:

- ❖ зосередженість на провідному завданні;
- ❖ заразливість – захопленість власним предметом та чарівність особистості;
- ❖ здатність до перевтілення;
- ❖ здатність до сприйняття студентів, уміння розуміти їх внутрішній стан;
- ❖ здатність до адекватної реакції на педагогічну ситуацію.

Педагогічною проблемою є цілеспрямоване формування артистизму особистості майбутнього педагога. Тлумачні словники визначають артистизм як високу майстерність, віртуозність у будь-якій справі. Артистизм – важлива професійна якість особистості, що сприяє успішній самореалізації та виконанню професійно-творчих завдань. Саме ця якість є дуже важливою серед багатьох психологічних та діяльнісних особливостей, що становлять особу педагога. Артистизм є показником рівня загальнопедагогічної та духовної культури. Педагогічний артистизм має ряд особливостей:

1. Він більш регламентований у часі та просторі. Етапи творчого процесу (виникнення педагогічного задуму, розроблення, реалізація змісту та ін.) між собою жорстко пов’язані у часі, потребують оперативного переходу від одного етапу до іншого; якщо у діяльності актора, режисера цілком можливі, а часто й необхідні, паузи між етапами творчого акту, то у професійній діяльності вчителя вони майже повністю виключені; педагог обмежений у часі кількістю годин, що відведені на вивчення конкретної теми, розді-

лу тощо. Під час навчального заняття виникають передбачувані та непередбачувані проблемні ситуації, які потребують кваліфікованого вирішення, якість якого, вибір найкращого варіанту рішення може обмежуватися через специфіку виконання саме педагогічних завдань.

2. Відстроченість результатів творчих пошуків педагога. У сфері матеріальної діяльності результат швидко матеріалізується й може бути співвіднесеним з поставленою метою, тоді як результати духовної діяльності педагога втілюються в знаннях, уміннях та навичках, формах діяльності та поведінки студентів й оцінюються частково та відносно. Ця обставина істотно утруднює прийняття рішення на новому етапі педагогічної діяльності. Розвинуті аналітичні, прогностичні, рефлексивні та інші здібності вчителя дозволяють на основі часткових результатів передбачувати та прогнозувати результати його творчої професійно-педагогічної діяльності.

3. Співтворчість педагога з вихованцями, колегами у педагогічному процесі заснована на єдності мети у професійній діяльності. Атмосфера творчого пошуку в педагогічному та студентському колективах є могутнім стимулюючим чинником. Педагог як спеціаліст у певній сфері знань упродовж освітнього процесу демонструє вихованцям своє творче ставлення до професійної діяльності.

4. Залежність прояву творчого педагогічного потенціалу педагога від методичного та технічного забезпечення освітнього процесу. Стандартне або нестандартне навчально-дослідницьке обладнання, технічне забезпечення, методична підготовленість педагога та психологічна готовність студентів до спільного пошуку характеризують специфіку педагогічної творчості.

5. Уміння педагога керувати власним емоційно-психологічним станом та викликати адекватну поведінку в діяльності студентів; здатність організовувати спілкування зі студентами як театральний процес, як діалог, не придушуючи ініціативи та винахідливості, створюючи умови для повного творчого самовираження та самореалізації. Педагогічна творчість здійснюється в умовах відкритості, публічності діяльності, отже, реакція аудиторії може стимулювати педагога до імпровізації, розкритості творчого пошуку [3; 4].

Встановлення контакту з аудиторією, ефективна взаємодія зі студентами багато в чому залежать від творчого самопочуття педагога. Театральна педагогіка націлена на довільне осмислене управління самопочуттям, керовану мобілізацію психофізичних можливостей організму через активізацію творчих елементів. До переліку творчих елементів належать: увага до об'єкта, органи сприйняття (зір, слух тощо), пам'ять на відчуття та створення на її основі образного видіння, уява, здатність до взаємодії, логічність та послідовність дій та почуттів, віра та наївність, почуття правди, відчуття перспективи дії та думки, почуття ритму, чарівність, витримка, м'язова свобода та пластичність, володіння голосом та вимова, почуття фрази, уміння впливати словом. Оволодіння цими елементами творчості приводить до нормального творчого самопочуття.

Доцільно звернутися до досвіду інших країн, які використовують елементи театральної педагогіки у процесі оволодіння основами педагогічної майстерності. Наприклад, чеська педагогічна школа у підготовці майбутнього вчителя багато уваги приділяє „біомеханіці” (термін В. Мейєрхольда) – формуванню координації моторної поведінки, вмінню володіти своїм тілом. Кінцеве завдання – цілковито підпорядкувати свою моторну поведінку виявленню певного змісту педагогічного впливу, зробити його автоматичним. На цьому шляху опрацьовуються вправи на рухову, змістовну, емоційну імітацію, на контакт у комплексі міміки, жестів, голосових модуляцій, на ритм і відчуття простору, на опрацювання динаміки поведінки тощо. Все це робиться для того, щоб педагог міг вільно керувати аудиторією, передавати свій досвід, почуття, переконання [2, с. 84].

У своїй професійній діяльності педагогові доводиться не тільки випробувати на собі різноманітні емоційні впливи, але й самому їх створювати. Він повинен уміти про-

будити творче самопочуття студентів, уміти створювати особливу атмосферу, в такому сенсі його робота є близькою до роботи режисера з акторами.

Педагогові потрібно мати певні режисерські здібності:

- ❖ аналітичні здібності (глибина, критичність, гнучкість, самостійність, ініціативність мислення);
- ❖ подієво-видовищне мислення (здатність до перевтілення, конструктивні, композиційні здібності);
- ❖ сугестивні здібності, що дозволяють здійснити емоційно-вольовий вплив на акторів (студентів) у процесі репетиції (заняття);
- ❖ експресивні здібності (пластика, міміка, жести, мовлення тощо);
- ❖ загальнотворчі здібності (інтелектуальна активність, високий рівень саморегуляції особистості) [5, с.24].

Освоєння елементів режисури націлене на подолання певного кола педагогічних проблем, що стосуються методології роботи з навчальним матеріалом, побудови та ведення навчального процесу.

У ситуації, коли система освіти не може більше будуватися на принципах примушування, викладачеві потрібно знаходити у змісті навчального матеріалу проблемні, актуальні для студента аспекти. Тому детальне знайомство з технологією роботи режисера з драматургічним матеріалом було б дуже корисним сучасному педагогові. Вигадавши цікавий поворот теми, маючи задум заняття, потрібно перевести його на мову дії, точно знати, як воно реалізуватиметься у самому навчальному процесі.

Використання методу зміни рольових позицій (я – глядач, я – діюча особа, я – я, я - інший) сприяє розвитку гнучкості студента та викладача, мобільному самовизначенню у новій ситуації. Рольовий моделюючий підхід дозволить зняти страх перед помилкою у студентів. Опановуючи цей метод, педагог навчається „входити” у ситуацію виховання, тим самим уточнюючи уявлення про його стан та корегуючи свій вплив.

Застосування методу дієвого аналізу (переклад головної ідеї на мову дії, тобто її розкриття шляхом вирішення ланки проблемних ситуацій) в організації навчального процесу дозволяє побудувати логіку, драматургію, режисерський план лекції, семінару, практичного заняття, виокремити головну подію (таку подію, що визначає мотиви, характер дії та взаємодію її учасників), завдання (вольові цілі: 1. Що роблю? 2. Навіщо роблю? 3. Як роблю?) та надзавдання (кінцева мета, якої треба досягти, заради досягнення якої застосовані усі дії). Педагог може керувати емоційним планом заняття, вчасно змінювати плани дії, враховуючи втомлюваність студентів, режисувати інтригу заняття.

Подієвий підхід в організації навчального процесу має також важливий соціальний аспект. Сучасний світ відрізняється особливою спресованою динамікою подій. І людині, щоб вижити та відбутись як особистості у цій ситуації, потрібно дуже швидко орієнтуватися у низці подій, вміти виходити з них та утягуватися у їх течію, вміти самому створювати подію. Оволодіння методами театральної педагогіки дозволяє педагогові вирішити одну з головних проблем – знаходження балансу між свободою та правилом – шляхом побудови освітнього процесу як режисерської гри.

Педагог стає художником, коли створює, він і автор, і виконавець. Але цими якостями повинен оволодіти й учень. Педагог створює, провокує ситуацію, диригує, відкриває у студентів суб'єкта, дає можливості для самореалізації, самоствердження, самодіяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок в даному напрямі. Сучасна педагогіка з дидактичної, націленої на передавання певної суми знань з опертям на пам'ять, стає педагогікою динамічною, такою, що сприяє розвитку самостійного та творчого мислення, тренуванню підвищеної чутливості, розвитку індивідуальності. Основні

принципи динамічної педагогіки збігаються з принципами театральної, як однієї з найбільш творчих за своєю природою. Акторсько-режисерська та педагогічна діяльність – не просто різновиди одного й того ж, необхідно усвідомлювати специфічність кожного виду праці. Головна небезпека навчання педагогів елементам акторсько-режисерського мистецтва – у можливому культивуванні награності та нещирої поведінки вчителя. Педагогові необхідно розвивати вміння не стільки подавати себе, демонструвати свою педагогічну майстерність, скільки бачити себе та інших, розвивати емпатію та рефлексію. Тому метою запозичення елементів театральної педагогіки у професійній підготовці вчителя є виховання не актора з якостями педагога, а педагога з якостями актора, які будуть використовуватися залежно від педагогічних цілей.

Тільки педагог з якостями артистичної особистості, з багатством особистісних проявів та природністю, свободою, красою та витонченістю рішень може самоствердитись у досвіді учнів, сформувавши мотиваційно-ціннісне ставлення до змісту освіти та передати досвід попередніх поколінь відповідними засобами. Це безпосередньо пов'язано з переходом від функцій „передавача знань” до функцій „вчителя життя”, „актуалізатора розвитку”.

Педагог, який працює відповідно до психотехніки школи переживання, відкритий для студентів, готовий до співгри, співтворчості, викликає довіру учасників навчального процесу. За словами відомого музиканта Д. Ойстраха, серце + голова + майстерність дорівнює творчості. І все це необхідно професіоналові не лише заради створення гармонічного синтезу в мистецтві або в освіті, але й у житті в цілому.

Список літератури: 1. Булатова О.С. Общность и различие актерско-режиссерской и педагогической деятельности // Искусство и образование. – 2004. – №1. – С. 45-53. 2. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін; За ред. І.А.Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с. 3. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. - М., Педагогика, 1987. – 159 с. 4. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. - М., Педагогика, 1990. – 140 с. 5. Ильев В.А. Технология театральной педагогики в формировании и реализации замысла школьного урока. – М.: АО “Аспект Пресс”, 1993. – 127 с.

Bibliography (transliterated): 1. Bulatova O.S. Obwnost' i razlichie aktersko-rezhisserskoj i pedagogicheskoj dejatel'nosti // Iskusstvo i obrazovanie. – 2004. – №1. – S. 45-53. 2. Pedagogichna majsternist': Pidruchnik / I.A.Zjazjun, L.V.Kramuwenko, I.F.Krivosnos ta in; Za red. I.A.Zjazjuna. – 3-te vid., dopov. i pererobl. – K.: SPD Bogdanova A.M., 2008. – 376 s. 3. Zagvjazinskij V.I. Pedagogicheskoe tvorchestvo uchitelja. - M., Pedagogika, 1987. – 159 s. 4. Kan-Kalik V.A., Nikandrov N.D. Pedagogicheskoe tvorchestvo. - M., Pedagogika, 1990. – 140 s. 5. Il'ev V.A. Tehnologija teatral'noj pedagogiki v formirovanii i realizacii zamysla shkol'nogo uroka. – M.: AO “Aspekt Press”, 1993. – 127 s.

Н.В. Середа

ЭЛЕМЕНТЫ ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ФОРМИРОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

Статья посвящена актуальным проблемам определения перспективных направлений театральной педагогики в процессе формирования и совершенствования педагогического мастерства. Рассмотрены общие и отличительные черты педагогической и актерско-режиссерской деятельности, актерские и режиссерские способности, необходимые педаго-

гу, особенности педагогического артистизма, режиссерские методы реализации процесса обучения.

N. Sereda

THEATRICAL PEDAGOGICS ELEMENTS IN PEDAGOGICAL TRADE FORMING

The article is devoted the issues of the day of determination of theatrical pedagogics perspective directions in the process of pedagogical trade forming and improvement. The general and excellent lines of pedagogical and actor-producer activity, actor and producer capabilities, necessary a teacher, features of pedagogical artistry, producer methods of teaching process realization, are considered.

Стаття надійшла до редакційної колегії 6.04.2011